

УДК 343.2(477)

В. А. Чайка, здобувач

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна

ПРАВОВА ПРИРОДА ДОДАТКОВОГО ОБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 348 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Досліджено проблему поняття і значення додаткового об'єкта у теорії вітчизняного кримінального права, а також роль такого об'єкта у процесі кваліфікації злочину, передбаченого ст. 348 КК України.

Ключові слова: безпосередній та додатковий об'єкт, працівник правоохоронного органу, життя, близькі родичі, вбивство, охорона громадського порядку.

Існуюча у теорії кримінального права концепція "об'єкт — правове благо як певна цінність" узгоджується і з чинним законодавством, оскільки законом охороняються саме конкретні життєві блага. З урахуванням їх характеру, цінності й інших особливостей законодавець конструює ту чи іншу кримінально-правову норму. Охоронюване цією нормою благо робить її індивідуальною і неповторною, відмінною від інших. Цінність блага лежить в основі криміналізації посягання на нього. Вона ж дозволяє встановити реальну небезпеку поводження винуватої особи, а також значною мірою визначає вид і розмір санкції, що є досить точним критерієм оцінки вчиненого.

Водночас виглядає дискусійним вважати таким універсальним об'єктом блага або інтереси. Вони можуть бути лише частиною тієї сукупності компонентів, які утворюють об'єкт злочинного посягання. Вірність такого підходу можна підтвердити шляхом звернення до диспозиції ст. 348 КК. В ній законодавець, визначаючи життя потерпілих як природне і невід'ємне право людини — найвищу соціальну цінність, акцентує увагу на двох благах (цінностях) — інтереси правосуддя та життя потерпілих.

Тому для вирішення цієї проблеми доцільно використовувати категорію цінностей [1, 4-51]. Цінності з такої позиції потрібно розглядати, як різноманітні об'єкти матеріального світу, в тому числі і саму людину, що мають суттєве позитивне значення для окремих осіб, соціальних груп, держави і суспільства в цілому. Тому вони охороняються нормами різних галузей права, а найважливіші з них бере під захист кримінальне законодавство. Будь-яке злочинне діяння, спрямоване проти найважливіших цінностей, створює загрозу заподіяння ним шкоди. Тому зазначені цінності і виступають як об'єкт злочину.

Проте така точка зору в останні роки визнається дискусійною, а з часу прийняття нового національного Кримінального кодексу України (далі — КК) взагалі сприймається критично.

Спробуємо більш детально дослідити ці проблеми, аналізуючи положення ст. 348 КК. Досліджуючи такі питання, вчені сходяться на тому, що передбачений ст. 348 КК злочин посягає на два безпосередніх об'єкта. На наш погляд, проблема полягає не в тому, скільком об'єктам цей злочин завдає (може завдати) шкоду. Головне питання полягає в тому: які цінності, блага, права, законні інтереси, суспільні відносини є тією соціальною цінністю, яку законодавець згідно з ст. 1 КК

взяв під охорону. В свою чергу, знайшовши відповідь на це питання, ми зможемо правильно встановити не тільки об'єкт злочину, його юридичну природу, а й правову природу ст. 348 КК. Окрім цього, це також дасть змогу більш чітко окреслити об'єктивні і суб'єктивні ознаки юридичного складу злочину, аргументовано відмежувати цей злочин від схожих і т. і.

Звернення до тексту цієї статті показує, що в диспозиції законодавець вказав на ознаки основного об'єкта та на ті соціальні функції, які не лише виражають сутність злочинного посягання, але і окреслюють ознаки суб'єктів здійснення правоохоронної діяльності: працівник правоохоронного органу, член громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовець — як носіїв функцій з охорони громадського порядку.

Кримінальна відповідальність за ст. 348 КК можлива в тому разі, коли посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовця або їх близьких родичів вчинюється у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням функцій з охорони громадського порядку.

Виходячи з того, що об'єкт злочину — це цінності (блага, законні інтереси), що охороняються кримінальним законом та на які спрямоване злочинне діяння і яким воно може заподіяти або заподіює шкоду, зробимо висновок про те, що об'єктом злочину, передбаченого ст. 348 КК, є життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовця а також їх близьких родичів, що вимагає розглянути і ці питання, зокрема, визначити поняття та зміст вбивства.

Згідно з ч. 1 ст. 115 КК України, під умисним вбивством розуміється "умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині". Але, як зазначалося вище, життя особи в ст. 348 є додатковим безпосереднім об'єктом злочину. Юридичні ознаки, що характеризують потерпілих від цих злочинів, вимагають при кримінально-правовій оцінці вчиненого врахувати їх як такі, що суттєво збільшують ступінь тяжкості злочину, тому що потерпілими від цього злочину можуть бути: працівник правоохоронного органу, член громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовець — тобто особи, які виконують функції із здійснення охорони громадського порядку, а також їх близькі родичі.

В цілому, потерпілими від даного злочину за юридичними ознаками є дві категорії (різновиди потерпілого): фізичні особи, які виконують функції із здійснення охорони громадського порядку, а також близькі родичі цих осіб.

Конструктивні особливості кримінально-правової норми, якою є ст. 348 КК, дають підстави для деяких роздумів щодо додаткового об'єкта, яким виступає життя потерпілого від цього злочину. У даному випадку закон охороняє від злочинних посягань не тільки життя як поняття біологічне, підпорядковане закономірностям природи, а життя людини як необхідну передумову виникнення, існування і розвитку певних відносин, коли життя людини в цій якості набуває значення явища соціального [2, 155]. Вбивство безпосередньо посягає не на всі, а лише на специфічні суспільні цінності, у яких ядром соціального зв'язку між людьми виступає саме життя людини. Людина стає його суб'єктом з моменту народження і безперервно є його учасником (стороною) аж до своєї смерті. Проголошуючи людину, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю, Конституція України тим самим визначає особисті блага людини фундаментальними. Право фізичного існування людини — це право природне і не залежить від наявного певного статусу особи в державі, воно є неподільним і не може відчужуватися. Враховуючи характер суспільної небезпечності вбивства, а також конкретний вид і зміст благ, що належить суб'єктам, об'єктом вбивства визнається така цінність (особисте благо), яке має суттєве значення для людини і суспільства у цілому, — як життя [3, 157].

В подальшому такий підхід до визначення безпосереднього об'єкта злочинного посягання на суб'єктів здійснення функцій з охорони громадського порядку має визначатись по-іншому. Як роз'яснив Пленум Верховного Суду України в п. 3 Постанови "Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів" № 8 від 26 червня 1992 р., кримінальна відповідальність за посягання на життя працівника правоохоронного органу настає лише за дії, вчинені винним у зв'язку з виконанням ним своїх обов'язків [4, 373]. Із суб'єктивної сторони сутність такого зв'язку утворюють специфічні внутрішні процеси, які відбуваються у психіці особи, яка вчинює умисне вбивство працівника правоохоронного органу або його близького родича у зв'язку з виконанням потерпілим свого обов'язку. На змістовному рівні специфіка психічного ставлення (вини) щодо цього вбивства полягає в тому, що особа: усвідомлює, що вона посягає на життя особи, яка виконує цей обов'язок, чи її близького родича; передбачає, що її діяння призведе або може спричинити смерть однієї із зазначених осіб; бажає настання таких наслідків або свідомо допускає їх настання.

Відповідно, безпосереднім об'єктом вбивства слід вважати життя іншої людини (ч. 1 ст. 115), яка, згідно з ст. 49 КПК України, визнається потерпілим [5, 157]. Життя є найбільш цінним із благ людини. За його відсутності будь-яку людину не можуть цікавити її особисті, сімейні, політичні, економічні та інші права. Крім того, життя кожної окремої людини є благом не тільки для неї — воно є благом і для українського суспільства, і для світового, а ставлення суспільства до життя кожної окремої людини є найкращим показником його духовного розвитку.

Життя як об'єкт кримінально-правової охорони — це не абстрактні суспільні відносини, а конкретні людські цінності, що існують задля охорони біологічної основи життя. Життя — це умова існування людини як суспільної істоти, а значить, і умова існування всіх її відносин. Позбавлення людини життя означає зникнення її як біологічної особи, і разом з тим розірвання всіх соціальних зв'язків, в яких вона знаходилась.

В теорії кримінального права визначення поняття "вбивство" здійснюються через характеристики протиправного позбавлення життя іншої людини. Виходячи з системного зв'язку всіх елементів об'єкта посягання, передбаченого ст. 348 КК, вкрай необхідним стає з'ясування проблеми потерпілих від посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовця у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням охорони громадського порядку, а також посягання на життя їх близьких родичів. Від чіткого, обгрунтованого на чинному законодавстві вирішення проблеми — хто може бути потерпілим, залежить точність і законність кваліфікації цього злочину. Окрім цього, вирішення вказаної проблеми дає змогу правозастосувачам уникнути помилок при розмежуванні досліджуваного злочину від схожих злочинів.

Вчені, які тим чи іншим чином торкались питання визначення як загальної проблеми потерпілого, так і визначення потерпілих від злочину, передбаченого ст. 348 КК, не дали відповіді на поставлене запитання. Головна причина, на наш погляд, полягає насамперед у тому, що доктрина радянського кримінального права певним чином обходила цю проблему. А ті слушні і необхідні практичні пропозиції, що пропонувалися вченими, законодавцем не враховувались [6, 17].

Отже, з нашої точки зору, об'єктом злочину, передбаченого ст. 348 КК, який більш повно відображає характер суспільної небезпечності вчиненого діяння, слід визнавати не якісь абстрактні суспільні відносини, а конкретні людські, суспільні або державні цінності. Залежно від цього певні групи цінностей можна класифікувати таким чином: а) блага, як природна, невід'ємна цінність людини; б) бла

га, якими людина наділена як член суспільства; в) суспільні блага, тобто цінності, якими наділені суспільні або державні органи, держава в цілому.

Зважаючи на ознаки, що характеризують складові об'єкта досліджуваного злочину, потерпілим за ст. 348 КК може бути, як вказувалось, працівник правоохоронного органу, член громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовець, як під час виконання, так і через деякий час після виконання відповідного обов'язку. В деяких випадках таке вбивство може бути вчинене з помсти за здійснення особою таких функцій, з метою ускладнити проведення необхідних заходів і т. п. Вбивство потерпілого з метою припинити його діяльність по виконанню функцій з охорони громадського порядку в майбутньому слід також кваліфікувати за ст. 348 КК.

На наш погляд, при дослідженні цієї проблеми слід виходити не з усталених підходів — аналізу "місця" норми ст. 348 КК в Розділі "Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян", а виходячи з конкуренції об'єктів кримінально-правового захисту. Згідно з чинним Кримінальним кодексом України, об'єктами кримінально-правового захисту відносно нашої проблематики є "Авторитет органів державної влади" (Розділ XV), а не "Життя та здоров'я особи" (Розділ II КК). Враховуючи, що домінуючим соціальним благом, яке взято під кримінально-правовий захист ст. 348 КК, є діяльність працівника правоохоронного органу, цю норму (ст. 348 КК) законодавець розташував у Розділі "Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян".

В той же час законодавець, формулюючи диспозицію ст. 348 КК, вдався до складного способу визначення усіх ознак цього злочину. Злочин вчиняється шляхом заподіяння шкоди діяльності працівників правоохоронних органів, пов'язаної із здійсненням охорони громадського порядку. Шкода завдається опосередковано — шляхом умисного позбавлення життя суб'єкта здійснення охорони громадського порядку. Життя суб'єкта здійснення правоохоронної діяльності утворює соціально-правовий, законодавчо-закріплений юридичний зв'язок з такою діяльністю.

Якщо навіть і стати на таку точку зору, то тоді виникає запитання, а які ознаки і якого об'єкта належать потерпілим — "близьким родичам" суб'єктів здійснення правоохоронної діяльності.

В диспозиції ст. 348 КК близькі родичі працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону чи військовослужбовця при посяганні на їх життя у зв'язку із здійсненням охорони громадського порядку зазначених осіб визнаються потерпілими від цього злочину. Згідно з п. 11 статті 32 КПК України "близькі родичі" — батьки, дружина, діти, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки. В той же час деякі дослідники з цього питання вважають, що коло "близьких родичів" може бути розширене. В. М. Мамчур, на дисертаційному рівні дослідивши питання "близьких родичів" як потерпілих від злочину, передбаченого п. 8 ч. 2 ст. 115 КК, вважає, що посиленого кримінально-правового захисту потребують як близькі родичі особи, яка виконує службовий або громадський обов'язок, так і інші особи, які є близькими цій особі в силу тих чи інших життєвих обставин. Тому запропонував змінити формулювання у статтях 112, п. 8 ч. 2 ст. 115, 348, 379, 400 КК "їх близьких родичів" на формулювання "їх близьких" [7, 5]. Ця пропозиція не ґрунтується на чинному законодавстві України, є "калькою" кримінального законодавства Російської Федерації, Республіки Казахстан, які визначають коло цих осіб об'єднаним поняттям "інші особи". Таке визначення міститься у ст. 5 "Загальних понять" Кримінально-процесуального кодексу Російської Федерації РФ. У п. 3 цієї статті зазначено: близькими особами є інші, за виключенням близьких родичів і родичів особи, яка перебуває у стосунках з потерпілим, свідком, а також з особами, життя, здоров'я і

добробут яких дорогі потерпілому, свідку через особливі обставини, що склалися. У п. 4 цієї статті зазначено: близькі родичі — чоловік, жінка (подружжя), батьки, діти, усиновителі, усиновлені, рідні брати і рідні сестри, дід, баба, онуки. За законодавством України: ст. 32 Кримінально-процесуального кодексу, ч. 2 ст. 2 Закону України "Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів" від 23.12.1993 р. ними є: батьки, дружина (чоловік), діти, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки.

Отже, розглядаючи суспільну роль кримінального законодавства України, ми виходимо з положень Конституції, які знайшли своє нормативне закріплення в ст. 1 КК України, що дає підстави визнати як найбільшу соціальну цінність — права і свободи людини і громадянина, їх особисті блага.

Таким чином, у випадку аналізу об'єкта ст. 348 КК України ми бачимо складну кримінально-правову норму, в якій є ознаки: по-перше, двох різновизначених соціальних благ: нормальної діяльності працівників правоохоронних органів і життя людини — суб'єкта здійснення охорони громадського порядку. Інакше кажучи, якщо життя потерпілих ми визначаємо додатковим, хоча і безпосереднім об'єктом злочину, яке все таки за теорію рівності об'єктів кримінально-правового захисту, є домінуючим, то тоді маємо визнати, — додатковий об'єкт має додаткову роль в розумінні правового змісту злочину, передбаченого ст. 348 КК, але в плані своєї соціальної значущості залишається також важливим. А якщо це так, то вважати що додатковий об'єкт є нібито "обслуговуючим" об'єктом основного об'єкта — нормальної діяльності працівників правоохоронних органів є, з нашої точки зору, дискусійним.

Таким чином, на підставі проведеного дослідження ми можемо зазначити наступне. Злочин, передбачений ст. 348 КК, є двооб'єктним. Безпосередні об'єкти цього злочину — інтереси правоохоронної діяльності та життя осіб, які здійснюють таку діяльність, є обов'язковими, взаємообумовленими і рівнозначними.

Література

1. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та система заходів з його охорони: Монографія. — К.: Атіка, 2004. — 280 с.
2. Короленко М. П. Кваліфікація і класифікація умисних вбивств при обтяжуючих обставинах: Дис. канд. юрид. наук: 12.00.08/ Одеський національний ун-т ім. І. І. Мечникова. — О., 2002. — 203 с.
3. Бородин С. В. Преступления против жизни. — СПб.: Изд. "Юридический центр Пресс", 2003. — 467 с.
4. Постанова Пленуму Верховного Суду України "Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів" від 26 червня 1992 р. № 8. /Постанови Пленуму Верховного Суду України 1972—2002. Офіційне видання за заг. ред. В. Т. Маляренка. — К.: "Видавництво А. С. К.", 2003. — 560 с.
5. Бородин С. В. Преступления против жизни. — СПб.: Изд. "Юридический центр Пресс", 2003. — 467 с.
6. Дзюба В. Т. Уголовная ответственность за посягательство на жизнь работника милиции или народного дружинника. — Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 1985. — 22 с.
7. Мамчур В. М. Кримінальна відповідальність за умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку. — Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 2002. — 22 с.

В. А. Чайка, соискатель

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, г. Одесса, 65058, Украина

**ПРАВОВАЯ ПРИРОДА ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО ОБЪЕКТА
ПРЕСТУПЛЕНИЯ, ПРЕДУСМОТРЕННОГО СТ. 348
УГОЛОВНОГО КОДЕКСА УКРАИНЫ**

РЕЗЮМЕ

Проведенный анализ дает основание к утверждению о том, что преступление, предусмотренное ст. 348 УК, является двуобъектным. Одним из объектов данного преступления являются интересы государства в сфере правоохранительной деятельности, другим объектом преступления — жизнь лиц, осуществляющих деятельность в сфере охраны общественного порядка.

Ключевые слова: объект, работник правоохранительного органа, жизнь, близкие родственники, убийство, охрана общественного порядка.